

MARTINA PÁSKOVÁ

„UDRŽITELNÝ ROZVOJ“ CESTOVNÍHO RUCHU

M. P á s k o v á: Sustainable tourism development. – Geografie – Sborník ČGS, 106, 3, pp. 178 – 195 (2001). – This article presents current issues related with the relationship between tourism and environment. It gives a brief overview of various definitions, aspects and approaches to the tourism sustainability. The article summarizes the negative impacts of tourism and explains the life cycle of the tourism destination. The purpose of the article is to draw attention to the fact that tourism is a complex socio-economic phenomenon, multidimensional in character, with significant impacts on the environment but depending also on environmental quality. This feedback mechanism has to be understood and incorporated into the policy making activities.

KEY WORDS: sustainable development – tourism destination – carrying capacity – life cycle – environmental indicators.

1. Úvod

V roce 1999 bylo v České republice v rámci hraničních statistik zaznamenáno přibližně 101 miliónů zahraničních návštěvníků (tj. 10 na jednoho obyvatele), jejich počet však od roku 1996 (asi 109 miliónů návštěvníků) klesal. Postupný propad návštěvnosti se přímo úměrně odrazil v nižších příjmech z aktivního cestovního ruchu (asi 4,1 mld. USD v roce 1996, asi 3 mld. USD v roce 1999).

Pokles zájmu o Českou republiku jako cíl cestovního ruchu je výsledkem společného působení více vnitřních i vnějších faktorů. Globální trendy a další vnější činitele nelze v rámci plánování a řízení národního hospodářství ovlivňovat. Faktory, které může vláda kontrolovat – především regulace aktivit soukromé i veřejné sféry takovým způsobem, aby bylo optimálně využito potenciálu cestovního ruchu v České republice – však nesmí zůstat stranou pozornosti jejích příslušných orgánů. Cestovní ruch vedle nejčastěji analyzovaných ekonomických vlivů na národní hospodářství dlouhodobě a komplexně působí na přírodní i socio-kulturní prostředí. Plánování místního, resp. regionálního rozvoje cestovního ruchu tedy vyžaduje mezioborový přístup, který by měl zahrnovat nejen ekonomicky přijatelné projekty, ale také zohledňovat širěji pojeté dopady cestovního ruchu na životní prostředí (ekologické, sociální, kulturní, technologické, politické a další aspekty).

Záměr úvodní části článku spočívá ve vymezení základních pojmů z oblasti „udržitelného“ cestovního ruchu, neboť mnohé jsou laickou i odbornou veřejností používány nepřesně. Následuje popis i objasnění vybraných metodik a přístupů, které by měly vést k přiblížení reálného vývoje k žádoucímu „udržitelnému“ vývoji cestovního ruchu. Stežejním cílem příspěvku je provést rozbor dopadů cestovního ruchu na místní komunitu a její životní prostředí, dále upozornit na problematiku environmentálních aspektů cestovního ruchu v České republice, analyzovat stručně současnou situaci a navrhnout možné způsoby řešení a opatření.

Dopady cestovního ruchu na životní prostředí jsou v porovnání s jinými hospodářskými odvětvími (zejména s průmyslem), nesrovnatelně menší a odlišné. Proto bývá cestovní ruch označován za „bílý průmysl“. Důkladnější pohled však i zde odhalí méně zřetelné a varující skutečnosti. Nemají tak drastický a rychlý průběh, některé jsou nehmotné povahy. Jsou hůře podchytilné a vytváří se tak živná půda pro jejich skryté, plíživé, ale konzistentní působení. Dopady kontrolovatelných, avšak neregulovaných aktivit cestovního ruchu mívají podle zahraničních zkušeností dlouhodobější charakter. Odstraňování těchto dopadů či zvrácení nežádoucího vývoje, který způsobují nebo posilují, bývá finančně i organizačně tím náročnější, čím později se začne k cestovnímu ruchu přistupovat systematicky a komplexně.

2. Vymezení pojmu „udržitelný rozvoj“ cestovního ruchu

Pojem „udržitelný rozvoj“ je definován ve zprávě Světové komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED 1987) jako „rozvoj, který uspokojuje současné potřeby, aniž by přitom snižoval schopnost budoucích generací naplňovat jejich potřeby“. Tato formulace byla odsouhlasena jako třetí pravidlo Deklarace konference OSN o životním prostředí a rozvoji, která se konala v Rio de Janeiro v roce 1992. Pravidlo se stalo základním kamenem environmentální politiky Evropské unie a podnětem ke spuštění Prvního akčního programu, přijatého Radou ministrů (Commission of the EU 1992). V tomto programu je „udržitelný rozvoj“ definován jako „politika dlouhodobého ekonomického a společenského rozvoje, nezpůsobujícího prostředí a přírodním zdrojům újmy na kvalitě, na níž jsou závislé další společenské aktivity a rozvoj“.

Zájem řešení problematiky „udržitelného rozvoje“ cestovního ruchu začal iniciovaný v roce 1972 na Stockholmské konferenci OSN o lidském životním prostředí a byl reakcí na rozvoj a důsledky neplánovitého masového cestovního ruchu. V současné době se cestovní ruch v některých zemích stal odvětvím s nejvyšším podílem na tvorbě devizových příjmů. Pojem „udržitelnost rozvoje“ proto představuje značné dilema. Měl by být vůbec masový turismus, který významně přispívá k ekonomickému růstu příjmů, odmítán? Jak se vypořádat s antagonismem, panujícím mezi zastánci „laissez-faire“ přístupu a obhájcí regulačních mechanismů?

Pojem „udržitelný rozvoj“ je oprávněně vnímán jako vnitřně rozporuplný. „Rozvoj“, který v podstatě znamená změnu stavu, si protirečí s „udržitelností“. Ta naopak spočívá v zachování únosného stavu prostředí. Dialekticky však je možné chápat termín „rozvoj“ jako tezi a „udržitelnost“ coby antitezi. Obsah pojmu „udržitelný rozvoj“ je žádoucí syntézou. Rozvoj¹ je zde spíše vztahován ke kvalitě života než k ekonomickému růstu, udržitelnost pak k hospodaření s přírodními zdroji, proto není nutné hovořit o protikladu. Ne-reálný je přídomek „trvale“, o který byl pojem „udržitelný rozvoj“ neopodstatněně obohacen při jeho překladu z angličtiny.

---

¹ rozdíl mezi pojmy „rozvoj“ a „růst“ – růst je v ekonomickém slova smyslu vztahován k reálnému národnímu produktu, sleduje tedy pouze míru produkce a spotřeby daného státu a „udržitelný“ růst je v dlouhodobém horizontu vzhledem k omezenosti přírodních zdrojů nereálnou vizí. Rozvoj je širším pojmem, který navíc zahrnuje i kvalitativní aspekty vývoje – např. míru a úroveň vzdělání, zdravotní stav obyvatelstva, přístup k informacím, míru korupce, výskyt společensky patologických jevů. (Poznámka autorky).

3. Principy dlouhodobě „udržitelného rozvoje“ cestovního ruchu

„Udržitelný“ cestovní ruch, který zahrnuje samotné aktivity podnikatelů a návštěvníků i související infrastrukturu, by měl být provozován v souladu s regeneračními schopnostmi životního prostředí a s omezenou obnovitelností přírodních zdrojů. Současně by měl respektovat místní životní styl a zvyky, které představují významný aspekt přitažlivosti dané turistické destinace, zohledňovat potřeby obyvatel navštívené oblasti včetně toho, že lidé by měli mít patřičný prospěch z „rozvoje“ cestovního ruchu v místě jejich bydliště. Praxe proto předpokládá:

Šetrné využívání zdrojů – je nezbytné zachovávat a racionálně využívat přírodní, společenské i kulturní zdroje, což přináší dlouhodobý ekonomický efekt.

Snížení nadměrné spotřeby a znečišťování – výsledkem je snížení nákladů na nápravu dlouhodobých škod na životním prostředí a zlepšení kvality cestovního ruchu.

Zachování rozmanitosti – zachování a podpora přírodní, společenské a kulturní rozmanitosti je nezbytnou podmínkou pro dlouhodobě udržitelný cestovní ruch a zároveň významným aspektem turistické přitažlivosti dané lokality.

Zahrnutí turismu do plánování – rozvoj cestovního ruchu, který je začleněn do národního i místního strategického plánování a řízení. Podmínkou je předběžné i následné hodnocení dopadů tohoto rozvoje na životní prostředí (EIA – Environment Impact Assessment, indikátory udržitelného rozvoje cestovního ruchu), což přispívá k dlouhodobé životaschopnosti cestovního ruchu.

Podpora místních ekonomik – cestovní ruch, který podporuje širokou škálu místních ekonomických aktivit, bere v úvahu environmentální náklady a hodnoty, chrání tyto ekonomiky a zabraňuje škodám na životním prostředí.

Tab. 1 - Pozvolný přechod mezi měkkým a tvrdým cestovním ruchem

Atributy	Měkký cestovní ruch			Tvrdý cestovní ruch
Socio-kulturní vazby	silné	významné	omezené	slabé
Vazba na místní podnikatele	silná	významná	omezená	slabá
Vlastnictví, pracovní síly	místní	převážně místní	převážně externí	externí (zahraniční)
Negativní dopady na životní prostředí	omezené	rozmanité, ale omezené	rozmanité	významné
Měřítko, rozsah	malé	malé / střední	střední / velké	velké
Produkt	místně specifický			standardizovaný
Příklad	ubytování na statku	malý hotel / penzion	národní hotelový řetězec s regionálně specifickým produktem	národní / mezinárodní hotelový řetězec

Zdroj: Snowdon a kol. 2000

Zapojení místních komunit – vtažení místních komunit do „rozvoje“ turistického sektoru zvýhodňuje nejen je samotné a jejich prostředí, ale zároveň zvyšuje kvalitu turistických zážitků.

Konzultace zástupců turistického průmyslu se všemi zájmovými skupinami a s veřejností (místní komunity, organizace a instituce) jsou nezbytné, pokud mají koordinovat svou činnost a řešit střety zájmů.

Školení personálu zahrnující aplikaci principů udržitelného cestovního ruchu do pracovní praxe, přičemž jsou místní obyvatelé zaměstnáváni na všech organizačních úrovních.

Zodpovědný marketing cestovního ruchu – působit na návštěvníky vhodnými marketingovými nástroji tak, aby navštěvovali příslušná místa v turisticky méně vytižených obdobích, kdy má (eko)systém největší rezervy vzhledem ke své únosné kapacitě. Marketing, který poskytuje návštěvníkům úplné a pravdivé informace, vede k většímu respektu pro přírodní i společenské prostředí turistické destinace a zvyšuje uspokojení návštěvníků.

Provádění výzkumu a průběžné monitorování turistického průmyslu pomocí efektivních metod sběru dat a jejich analýzy je nezbytným nástrojem řízení a přínosem pro destinaci, průmysl cestovního ruchu i návštěvníky.

Zabezpečení informací – informování návštěvníků o turistických destinacích v předstihu (ve zdrojových lokalitách) a přímo na místě (v cílových lokalitách) prostřednictvím turistických informačních center. Zde je značný potenciál pro použití „řízení návštěvníků“², jehož důležitou součástí je „řízení přístupu“³.

4. „Měkký“ cestovní ruch

S myšlenkou udržitelného cestovního ruchu přišli vědci, ochránci přírody a profesionálové v oblasti cestovního ruchu alpského regionu. Používají se pro něj i jiná označení, jako například zelený, odpovědný, inteligentní, postindustriální cestovní ruch, metaturismus, alternativní, šetrný, ohleduplný, měkký cestovní ruch atd. Realita rozvoje cestovního ruchu však spíše představuje kontinuum ohraničené dvěma extrémů: „měkkým“ a „tvrdým“ cestovním ruchem (viz tab. 1). Kriterium „tvrdosti“ je zde vztahováno k ohleduplnosti aktivit cestovního ruchu k životnímu prostředí.

Z tabulky vyplývá, že „měkký“ cestovní ruch se vyznačuje výraznější vazbou na místní komunitu a respektem k místnímu prostředí. Jako příklad lze uvést aktivity spojené s pobytem na venkovském statku či pobyty ve volné přírodě, které jsou zaměřené na poznávání prostředí a vytvářejí minimální

---

² návštěvnícký management – soubor řídicích technik a nástrojů, používaných soukromými i veřejnými subjekty cestovního ruchu za účelem usměrňování toků návštěvníků a preventivně i ovlivňování způsobu jejich chování. Mezi hlavní nástroje patří přístupový management, cenová politika, zonace (vytváření environmentálně různé citlivých zón), budování a koordinování informačních a interpretačních center, zpracovávání kodexů chování návštěvníka a pořádání výchovně vzdělávacích pořadů či seminářů. (Zelenka, Pásková – v tisku).

³ přístupový management – řízení toku návštěvníků určité destinace. Provádí se v destinacích s omezenými možnostmi vstupu, například u národních parků, městských památkových rezervacích, jednotlivých historických objektech, kulturních centrech či sportovních areálech. Moderní technologie v destinacích a výpočetní technika v turistických informačních centrech umožňuje aplikaci přístupového managementu v podstatně vyšší míře a kvalitě. (Zelenka, Pásková – v tisku).

tlak na výstavbu turistické infrastruktury. Důraz je tedy kladen spíše na vlastní poznávací činnost a kontakt s místními obyvateli, kdežto „tvrdý“ cestovní ruch je orientován na spotřebu zboží často dováženého ze zahraničí a čerpání služeb, které jsou nezřídka zajišťovány imigranty v rámci sezónního navýšení turistické poptávky.

Dalším atributem „měkkosti“ cestovního ruchu je malé měřítko a vysoká míra specifčnosti nabízeného produktu. Například podnikání v agroturistice je v České republice z hlediska možností získání dotací v rámci Programu obnovy venkova limitováno maximálním počtem dvanácti lůžek. Jedinečnost nabídky a její vázanost na místní zdroje je kladena do protikladu s univerzálním produktem, který je poskytován v rámci „tvrdého“ cestovního ruchu hostům standardizovaných mezinárodních řetězců a turistických areálů, vybudovaných na „zelené louce“. Tato umělá střediska cestovního ruchu, která se vyvíjejí nezávisle na realitě místní komunity, jsou v zahraniční literatuře označována jako „hrnce medu“ (honey – pots).

Právě měkký cestovní ruch byl představován jako možné řešení tíživých problémů, které způsobila masová návštěvnost oblasti Alp a Středomoří. Lze jej popsat jako komplexní systém integrovaného plánování, který v dlouhodobém výhledu respektuje přírodní prostředí a potřeby místního obyvatelstva, návštěvníků i samotného „turistického průmyslu“.

Vztah mezi těmito třemi aktéry je obzvláště patrný v regionálním rozvoji cestovního ruchu v České republice. U neplánovitého masového cestovního ruchu má hlavní vliv na orientaci vývoje turistický průmysl, jehož mnozí představitelé v něm významně figurovali i za předchozího politického režimu. Výsledné efekty dominantního postavení průmyslu na úkor zbylých dvou aktérů přispívají k potvrzení teorie „životního cyklu destinace“, která říká, že destinace má v důsledku masovosti cestovního ruchu a jeho následného úpadku omezenou životnost. Koncept „udržitelnosti“ znamená lepší přístup k informacím a větší kompetenci všech zúčastněných stran, čímž by měl vést k postupné optimalizaci jejich chování.

5. Návrh metody pro zjišťování hodnoty únosné kapacity prostředí⁴

„Rozvoj“ se může stát „udržitelným“ za předpokladu, že bude vzat v úvahu vztah mezi lidskými aktivitami a prostředím, a že dojde k pochopení nutnosti omezit materiální „růst“ s ohledem na znalost hodnoty únosné kapacity prostředí. Každé odvětví je závislé na přijatelné míře zatížitelnosti prostředí, ve kterém se „rozdívá“, a to nikoli izolovaně, nýbrž v podmínkách vzájemné spolupráce a koordinace mezi jednotlivými sektory. Zásadním ukazatelem možného ohrožení příznivého vývoje turistické destinace je relace velikosti turistické atraktivity (potenciální návštěvnosti) v dané lokalitě k hodnotě její únosné kapacity.

Směrná hodnota zatížení dané lokality aktivitami cestovního ruchu by měla být odvozována na základě více dimenzí a hledisek únosné kapacity. Kvantifikovatelnost ukazatelů míry dosažení únosné kapacity je sice podmínkou nutnou, ne však postačující. Podchytit se musí také kvalitativní aspekt kvantitativních jednotek (návštěvníků), které jsou v rámci zjišťování únosnosti měřeny. Je tedy nezbytné zjistit stávající a definovat cílový profil návštěvní-

---

⁴ M. Pásková – v tisku

ka. Poměrem takto definovaného optimálního profilu ku profilu skutečnému se získá hodnota koeficientu, který autorka pracovně nazvala „koeficientem profilu“. Kromě žádoucí struktury, vzorce chování a demografického profilu návštěvníka se určí další předpoklady optimálního stavu, například úroveň sezónnosti či úroveň místní technologie. Zjištěnými koeficienty profilu, technologie a sezónnosti se upraví výsledná hodnota únosné kapacity, agregovaná ze čtyř níže uvedených, kvantitativně definovaných složek zátěžové kapacity.

Prvním krokem procesu určování limitní hodnoty zátěže je vymezení prostoru, jehož únosná kapacita je zjišťována. Pokud se jedná o členitější prostranství, například celý národní park nebo zámecký areál včetně zahrad, pak se za směrodatný údaj pokládá tzv. „hrdlová hodnota“ – únosná kapacita místa s nejnižší zátěžovou tolerancí. Následuje hledání hodnot jednotlivých složek únosné kapacity.

Fyzicky únosná kapacita určuje maximální množství osob (či jiných jednotek), které může daný objekt či prostranství pojmout, aniž by došlo k jeho fyzické destrukci. Jedná se o nejvyšší možnou zátěž, kterou může systém daného objektu či prostranství snést nárazově, avšak opakování či dokonce pravidelnost takové zátěže mu může způsobit nenávratné škody. Tyto hodnoty jednoznačně vyplývají z fyzických parametrů uzavřených objektů typu jeskynních prostor či areálu zámeckých zahrad a méně jednoznačně z parametrů otevřených prostranství typu krasových oblastí, středisek zimního sportu či okolí vodních ploch. Jedná se o výchozí, čistě teoretický ukazatel s pouze orientační funkcí, hodnoty ostatních složek zátěžové kapacity jsou vždy směrodatnější (nižší).

Ekologicky únosná kapacita udává maximální úroveň dlouhodobě chápané turistické zátěže, se kterou se prostranství vyrovná bez trvalých následků. Tato hodnota je tedy přímo úměrná hodnotám vypovídajícím o autoregulační schopnosti (pružnosti) daného ekosystému. Zjištěná hodnota této složky kapacity by měla být směrodatnou především při zřizování parkovacích ploch na přístupových komunikacích v místech nástupu do řešených oblastí, například u vstupů do národních parků a jiných chráněných oblastí či do historického jádra města. Tento ukazatel se používá pro stanovení mezní zátěžové kapacity přírodních oblastí.

Socio-kulturně únosná kapacita představuje hranici „rozvoje“ cestovního ruchu, při jejímž překročení turistické aktivity (spolu s globalizačními vlivy) způsobují v místní komunitě negativní nevratné změny. Zpravidla dochází k narušení lokálního životního stylu, postupné ztrátě identity a změně v hodnotové hierarchii. Potenciální problém mnohých českých lokalit spočívá v jejich pozvolné krystalizaci v tzv. „turistické ghetto“ zámožných návštěvníků a menšiny místních obyvatel, která se díky těmto návštěvníkům zámožnou stává. Teoreticky by tedy bylo žádoucí zjistit maximální počet daného typu návštěvníků řešených prostranství (parky, sady, ulice i nábřeží, naučné stezky atd.), při kterém se ještě místní obyvatelé necítí ve vlastní obci jako cizinci či jako druhořadé nebo dokonce nežádoucí osoby. V praxi je zřejmě nemožné podobný ukazatel exaktně zjišťovat, použitelné budou spíše výsledky dotazníkových šetření názorů místních obyvatel a jejich zohlednění při stanovování konečné hodnoty kapacity zátěže prostředí.

Psychologicky únosná kapacita zahrnuje subjektivní ukazatele, které představují maximální stupeň rozvoje cestovního ruchu (intenzity návštěvnosti), který je ještě slučitelný s určitým typem turistického zážitku, vyhledávaným v daném objektu či prostranství. Jejich hodnoty do značné míry závisejí na vymezení žádoucích forem cestovního ruchu, ale také na dosavadních zkušenos-

tech a očekávání návštěvníků. Měření hodnot psychologicky a socio-kulturně únosné kapacity, respektive koeficientu profilu, kterým se tyto hodnoty upraví, tedy vyžaduje pravidelná provádění dotazníkových šetření i standardizovaná pozorování chování návštěvníků i rezidentů, řízených rozhovorů s klíčovými osobnostmi místního „turistického průmyslu“ a sestavování mentálních map.

6. Ukazatele dopadů cestovního ruchu na životní prostředí

Zjišťování hodnot ukazatelů všech složek únosné kapacity musí být prováděno interdisciplinárním týmem ve smysluplně zvolených periodách. Pro systematické sledování míry dosažení stanovené hodnoty únosné kapacity je nutné vytvořit soubor ukazatelů, reprezentujících všechny rozměry únosnosti. Tím se postupně vybuduje datová základna důležitá pro rozhodovací procesy správce daného objektu či prostranství. Tyto ukazatele budou sloužit k sledování míry dosažení stanovených mezních hodnot jednotlivých složek únosné kapacity, podchycení potenciálních ohrožení či příležitostí (za účelem jejich prevence či podpory) a posuzování příčinných vztahů mezi cestovním ruchem a životním prostředím. Mezi nejožehavější problémy cestovního ruchu nejen v České republice patří sezónní výkyvy v návštěvnosti, zvláště v destinacích v blízkosti vodních ploch a ve střediscích zimních sportů. Proto je žádoucí sledovat vývoj hodnoty koeficientu sezónnosti návštěvnosti, vyjádřeného podílem míry návštěvnosti v nejsilnějším a nejslabším měsíci turistické sezóny. Mezi základní ukazatele by měl dále patřit tzv. irridex (index iritace rezidentů), tedy turistická funkce, podle jména svého autora označována též jako *Defertova funkce*⁵ poměřující počet (alternativně hustotu) lůžek v dané lokalitě s počtem místních obyvatel.

Obecně vhodný ukazatel, který má měřit působení určitého zdroje či synergické spolupůsobení více zdrojů souvisejících s rozvojem cestovního ruchu na životní prostředí, musí postihovat co nejlépe vlivů, musí mít reprezentativní funkci, jeho výpovědní hodnota je tím větší, čím více měnících se skutečností postihuje, a jeho interpretace přesahuje vlastní měřenou veličinu (veličiny).

Soustavné sledování vývoje hodnot zvolených indikátorů vytváří databázi nezbytnou pro kvalifikovanou práci „řízení turistické destinace“⁶ a pro účely srovnávacích studií prováděných na vyšších úrovních státní správy. Je nezbytné hledat časoprostorové zákonitosti ve vývoji sledovaných hodnot a na-

---

⁵ Defertova funkce – funkce, která vyjadřuje intenzitu turistické aktivity v dané destinaci poměrem počtu dvou populací: navštěvující a navštěvované (Pearce 1997). Tzv. turistická funkce sleduje tedy kvantitativní aspekt intenzity cestovního ruchu a je vyjádřena vzorcem: $T(f) = N \times 100 / P$; kde N = počet stálých lůžek a P = počet rezidentů. Výhodou tohoto ukazatele je snadná dostupnost dat, jejichž interpretace je však spíše orientačního charakteru a vyžaduje přihlídnutí např. k míře využití lůžkové kapacity či k formám cestovního ruchu a sezónnosti v destinaci. (Zelenka, Pásková – v tisku).

⁶ destinační management – soubor technik, nástrojů a opatření používaných při koordinovaném plánování, organizaci, komunikaci, rozhodovacím procesu a regulaci cestovního ruchu v dané destinaci. Výsledkem takového procesu jsou udržitelné a konkurenceschopné produkty cestovního ruchu, společně sdílené logo, popř. značka kvality, centrální informační a rezervační systém, tvorba cenové politiky, provádění výzkumu a sběr statistických dat z oblasti cestovního ruchu, iniciace partnerství soukromého a veřejného sektoru cestovního ruchu i podpora vzniku profesních spolků, sdružení a organizací. (Zelenka, Pásková – v tisku).

lézat příčinné vztahy. Vhodné by bylo sledovat korelaci (i vývoj těchto korelací) monitorovaných hodnot s hodnotami výše zmíněné Defertovy funkce. Tento ukazatel je z hlediska výpovědní hodnoty, dostupnosti dat i jednoduchosti výpočtu nejpříjemnějším ukazatelem maximálního potenciálního zatížení území cestovním ruchem a má tedy výraznou pomocnou funkci při sledování nasycenosti únosné lůžkové kapacity území při plánování ubytovací kapacity a s ní související infrastruktury v rámci procesu územního plánování. Nedostatkem tohoto ukazatele je fakt, že nepostihuje neregistrovaná ubytovací zařízení a jednodenní návštěvnost (výletníky). Je tedy nezbytné ošetřit tuto hodnotu koeficientem podílu registrovaných zařízení na celkovém počtu ubytovacích zařízení včetně odhadu počtu neregistrovaných a dále koeficientem podílu turistů (přenocujících návštěvníků) na celkové návštěvnosti (včetně výletníků) během průměrného dne hlavní sezóny. Při hledání vzájemných vazeb a kauzality mezi jednotlivými ukazateli je důležité si uvědomit, že v realitě nejde o existenci linií příčin (lineární příčinnosti), ale o vícerozměrnou síť akcí, interakcí a reakcí (zpětných vazeb). Pokud je od této skutečnosti abstrahováno, pak je nutné toto značné zjednodušení brát v úvahu při interpretaci výsledků.

Monitorování slouží kromě optimalizace vlivů (kompromis mezi maximalizací pozitivních a minimalizací negativních dopadů) rozvoje cestovního ruchu také k podchycování a předcházení jeho negativním dopadům, což je nevyhnutelné pro udržování a podporování zdravého vývoje destinace. V případě včasného odhalení nepříznivých projevů rozvoje cestovního ruchu je správnost a rychlost diagnózy (identifikace příčiny, zdroje) zvýšena právě pomocí systematicky pořizované databáze klíčových ukazatelů, vystihujících typické příznaky chorobného vývoje rozvoje cestovního ruchu. Monitoring by bylo vhodné koordinovat na vyšší úrovni státní správy, dané orgány by měly specifikovat, které základní ukazatele mají být sledovány. Tento soubor ukazatelů daná obec rozšíří na základě znalosti specifických podmínek, konkrétních potřeb a priorit své vlastní lokality.

Další funkcí monitorování vlivů cestovního ruchu je vytváření podkladů pro odvozování trajektorie životního cyklu turistické destinace, která je předpokladem pro určení vývojové fáze, v níž se destinace ve sledovaném období nachází. Bez existence databáze a preventivního sledování vývoje ukazatelů může dojít k situaci, kdy na sebe chorobný vývoj destinace upozorní teprve projev v pokročilé fázi – úpadku, kdy se negativní dopady dají už jen tlumit, ne však odstraňovat. Na základě zobecnění empirických dat získaných z komunální sféry je vhodné na vyšší úrovni státní správy určit (pro usnadnění identifikace vývojové fáze na lokální úrovni) orientační intervaly referenčních hodnot ukazatelů a míry nasycení únosných kapacit.

Proces podchycování vlivů rozvoje cestovního ruchu na životní prostředí probíhá v následujících krocích:

Výběr indikátorů – sestavení souboru vhodných ukazatelů na základě konsensuální identifikace klíčových oblastí, které je v dané lokalitě nutné sledovat; vhodnost indikátorů je posuzována na základě následujících kritérií: citlivost na změny indikované skutečnosti v čase; využitelnost pro extrapolaci budoucího vývoje na základě monitorovaných dat; srovnatelnost s veličinou, v níž se vyjadřuje únosná kapacita; výpovědní hodnota; finanční a organizačně technická dostupnost dat; kontrolovatelnost (možnost regulace) vlivu; integrační schopnost postihnout více vlivů; jednoduchost výpočtu; jednoduchost interpretace. Jako vodítko při výběru mohou posloužit zkušenosti s volbou, interpretací a aplikací ukazatelů v typově srovnatelných destinacích.

Měření hodnot vybraných ukazatelů (monitorování negativních a pozitivních působení zdrojů pramenících z rozvoje cestovního ruchu). Zde je nezbytná znalost doporučeného způsobu získávání dat, periodicity sledování a způsobu jejich interpretace. V této fázi procesu dochází k vyřízení souboru indikátorů, u některých ukazatelů se prokáže jejich obtížná či nemožná monitorovatelnost.

Stanovení hodnot únosné kapacity – na základě technických parametrů, znalosti únosného zatížení ekosystémů, územně plánovací dokumentace a výsledků dotazníkových šetření. Tyto normativně stanovené hodnoty je nutné konfrontovat s reálnými (naměřenými) hodnotami využití (naplnění) kapacity a zjišťovat tak míru nasycení dané únosné kapacity.

Podchycení zdrojů působení měřených daným indikátorem (působení jednoho zdroje či synergického působení kombinace více zdrojů).

Interpretace naměřených hodnot – zohlednění vnějších faktorů a podmínek, za nichž měření probíhalo (sezóna, počasí, denní doba, ekonomická a politická stabilita, nepodchycená ekonomika, pohyb měnového kurzu, velikost a struktura vzorku, míra objektivnosti, použitá metodika).

Návrh nástrojů a opatření, nezbytných k optimalizaci dopadů působení podchycených zdrojů. Zde je opět nutné zohlednit fakt, že zdroje mohou působit ve vzájemné synergii a naopak, že daný zdroj způsobuje více různých dopadů, sledovaných pomocí na sobě vzájemně nezávislých indikátorů. Souvislosti mezi jednotlivými indikátory musí tedy být zohledňovány formou agregeace více indikátorů při monitorování a jeho interpretaci a především při formulaci odpovídajících nástrojů a komplexních politik.

Za vhodný metodologický podklad pro tvorbu konkrétních indikátorů v určité destinaci lze považovat soubor deseti klíčových ukazatelů (doplňný o tři složené a tři lokální indikátory), vypracovaný Mezinárodní pracovní skupinou na indikátory udržitelného turismu při WTO v roce 1992 (viz tab. 2).

Pro každou konkrétní destinaci je nezbytné tyto ukazatele modifikovat v souladu s místními specifickými podmínkami životního prostředí. Především je nutné stanovit únosnou kapacitu destinace, a to ve všech již zmíněných dimenzích (fyzická, biologická, sociokulturní, psychologická). Indikátory pak slouží k identifikaci a monitorování příčinných vztahů mezi cestovním ruchem a prostředím, potenciálních jevů (za účelem prevence či podpory), již existujících dopadů, jakož i limitů a příležitostí rozvoje destinace.

7. Životní cyklus turistické destinace

Na základě měření hodnot ukazatelů, jejich sledování v čase a prostoru a posouzení těchto hodnot je možné odvozovat průběh „životního cyklu destinace“. Jedná se v podstatě o aplikaci klasického ekonomického modelu „životního cyklu produktu“, v tomto případě však jde o produkt složený. Turistická destinace se skládá z mnoha rozdílných produktů (ubytování, provoz a údržba turistických atraktivit, infocenter atd.) s odlišným průběhem a délkou životního cyklu.

Pomocí vhodně zvolených indikátorů lze sledovat především kvantitativní, ale i kvalitativní změny, jež v destinaci nastaly v důsledku rozvoje cestovního ruchu. Je ovšem obtížné zjistit skutečný podíl cestovního ruchu na těchto změnách, vezmeme-li v úvahu působení dalších jevů a procesů (globalizace, suburbanizace, modernizace, ekonomická a politická stabilita zdrojových zemí, kupní síla obyvatel, pohyb měnových kurzů, atd.). Odvozování trajektorie

Tab. 2 - Ukazatelé udržitelného turismu dle WTO

Klíčový ukazatel podle WTO	Konstrukce indikátoru	Příklad metod sběru dat
WTO 1: Ochrana území	kategorie územní ochrany dle indexu IUCN	záznamy správy území o jeho zařazení do určitých kategorií ochrany, mapy
WTO 2: Stres	počty turistů navštěvujících lokalitu (za rok, měsíc)	počty turistů, množství odpadu ve specifické studované oblasti
WTO 3: Intenzita užívání	počty osob / ha - v hlavní sezóně	počty návštěvníků pláží, ubytovaných hostů
WTO 4: Sociální dopady	poměr počtu turistů a místních obyvatel	počty turistů v místě, záznamy policie o přestupech návštěvníků
WTO 5: Kontrola rozvoje	EIA, kontroly využití půdy (landusu)	materiály ústavu územního rozvoje, stavebního úřadu
WTO 6: Odpadové hospodářství	množství pevného a podíl recyklovaného odpadu, kapacita a míra využití hygienických zařízení v místě	data statistických úřadů, záznamy o odvozech nákladů (počty nakládek), počet osob / hyg. zařízení ve vysoké sezóně
WTO 7: Plánovací proces	existence rozvojového regionálního plánu destinace zahrnujícího sektor cestovního ruchu	plánovací dokumentace pro regionální i místní cestovní ruch (včetně překladu)
WTO 8: Kritické ekosystémy	počty ohrožených biologických druhů	časové řady počtu ohrožených druhů
WTO 9: Spokojenost spotřebitelů	míra spokojenosti návštěvníků	pravidelná dotazníková šetření (cizinci zvlášť)
WTO 10: Spokojenost místních obyvatel	míra spokojenosti rezidentů	pravidelný monitoring faktorů spokojenosti
Indikátory určené pro lokální úroveň		
Sezónnost cestovního ruchu	poměr prodaných lůžek v hlavní a vedlejší sezóně	měsíční časové řady hostů registrovaných ubytovacích zařízení
Negativní dopady na přírodu	pytlačení, neoficiální vstupy do chráněných oblastí...	úřední záznamy incidentů
Degradace kulturního kapitálu	náklady náprav škod zapříčiněných turismem	data správců památek, pořadatelů festivalů...
Složené indikátory		
A. Únosná kapacita	včasné varování: složené měřítko klíčových faktorů ovlivňujících schopnost území absorbovat danou míru turistického rozvoje	kombinace ukazatelů kvality vody, přístupu k vodě, citlivosti místa kapacity infrastruktury
B. Tlak na lokalitu	složené měřítko míry dopadu včetně kumulativních dopadů ostatních sektorů, přírodní a kulturní aspekty těchto dopadů	náklady na úklid, odstranění škod, hustota využívání místa (osoby/m ²), sezónní návaly, negativní prvky chování
C. Přitažlivost	kvalitativní měřítko atributů činících místo pro turisty přitažlivé a měnících se v čase	kombinace ukazatelů kvality vody, srovnávacího oceňování krajinné a kulturní rozmanitosti, úroveň údržby, hodnocení návštěvníků

Zdroj: WTO 1992

životního cyklu destinace na základě dat z minulých období představuje významný nástroj pro *destinační management*.

Koncept životního cyklu nabízí pro řízení cestovního ruchu v destinaci čtyři základní funkce: deskriptivní, explanační, prediktivní a preskriptivní. Nejdříve musí být popsán a následně objasněn dosavadní vývoj cestovního ruchu v destinaci. Realistická předpověď pro budoucí období je konfrontována s žádoucím vývojem, což je nezbytné pro návrh strategií a konkrétních předpisů, vedoucích k dosažení kýženého průběhu životního cyklu.

Tradičně nejpoužívanějším modelem je Butlerův životní cyklus resortu (Butler 1980), zachycující vývoj destinace v šesti fázích:

1. *Objevení*: V počáteční fázi vývoje destinace vedou určité změny životního prostředí (ekonomické, sociální, kulturní, politické, legislativní či technologické) ke vzniku nového turistického produktu. Jedná se o fázi objevitelskou, kdy do destinace proudí nižší počet návštěvníků, převážně inovativního typu. Tento typ spotřebitelů, otevřený novým myšlenkám, však podle ekonomické teorie (např. Seaton, Bennet 1996) představuje jen 2,5 % celkové turistické poptávky. V destinaci zatím zpravidla neexistuje téměř žádná turistická infrastruktura.

2. *Vtažení*: Místní obyvatelé jsou postupně vtahováni do procesu rozvoje cestovního ruchu. Počet návštěvníků neustále roste, přičemž se už nejedná výhradně o inovátory. Místní iniciativa vzrůstá přímo úměrně zvyšujícím se nárokům návštěvníků. Již je možné mluvit o turistickém trhu s jeho podstatným atributem – sezónností. Dochází k tlaku na veřejný sektor ve smyslu rozvoje potřebné turistické infrastruktury, což zpravidla představuje značné zatížení nejen místního rozpočtu, ale i životního prostředí. Orientace rozvoje cestovního ruchu není zpravidla určována systematickým plánováním, ale nároky návštěvníků a zájmy investorů.

3. *Rozvoj*: V této fázi dosahuje míra růstu nejvyšších hodnot, a to jak z hlediska nabídky, tak i poptávky. To se však vztahuje pouze na počty turistů, jejich kupní síla roste již pomaleji. V hlavní sezóně počty návštěvníků převyšují počet místních obyvatel. Inovátorské návštěvníky postupně vystřídají standardněji se chovající hosté, což je základním předpokladem masovosti dalšího rozvoje. Unifikace nabízených produktů a jejich hromadný odbyt vede k podstatným změnám v destinaci, přičemž kontrola rozvoje často přechází do rukou zahraničních podnikatelů. Stále se zvyšující nároky na standard služeb a vybavení vedou k importu „nezbytných“ surovin a materiálů, na které je návštěvník zvyklý. Nárůst dovozu znamená značný únik prvotních devizových přínosů i vzrůstající bariéry mezi „turistickým světem“ v destinaci a „světem místních“.

4. *Konsolidace*: Tato fáze je charakterizována zpomalením růstu návštěvnosti. Převažuje typ turistického introverta, uzavřeného problémům místní komunity i nevšedním formám cestovního ruchu a zároveň vyžadujícího standardní kvalitu poskytovaných služeb. Počet zahraničních subjektů kontrolujících nabídku vzrůstá. Turistická aktivita se stává pro destinaci životně důležitou z hlediska jak příjmů, tak i zaměstnanosti.

5. *Stagnace*: Jedná se o fázi nejkritičtější, neboť rozhoduje o tom, která z alternativ poslední fáze se stane skutečností. Počet návštěvníků dosahuje svého vrcholu, průměrná délka pobytu a průměrná útrata návštěvníka zpravidla vzkazují klesající tendenci. Díky značné časové a prostorové koncentraci a nedostatečnému materiálně technickému zázemí dochází k nasycení únosné kapacity destinace. Od tohoto okamžiku se negativní změny prostředí stávají nevratnými. Návštěvníci se rekrutují především z nižších socioekonomických

vrstev, což může vyvolávat nepřátelské reakce ze strany místní komunity. Přínosy z cestovního ruchu se totiž snižují, zatímco negativní vlivy vysoké návštěvnosti na prostředí narůstají. Důsledkem je postupný pokles atraktivnosti destinace, která tak přestává být módní. To může být jejím koncem, ale i novým začátkem.

6. *Poststagnace*: Kritický vývoj předchází fáze je posledním varováním před postupným úpadkem destinace – tedy nezvratným poklesem. Ten však není nevyhnutelný, pokud se včas podniknou změny nezbytné k udržení dosavadní návštěvnosti a uvolnění náporu na životní prostředí. Takováto stabilizace je výsledkem promyšleného *destinačního managementu*. Pokud je prioritou udržení návštěvnosti, je nezbytné zcela pozměnit image destinace a zvýšit její únosnou kapacitu (pomocí efektivních metod řízení, inovací, nových technologií atd.). Toto omlazení nastartuje vlastně nový životní cyklus destinace.

Destinace nemusí ve svém vývoji projít postupně všemi šesti fázemi a průběh není nezvratný. Zvláště moderní, tzv. „instantní“ letoviska ve svém vývoji často přeskočí první fázi cyklu. Nejsou totiž objevována, ale vržena na trh s nezbytnou podporou agresivních reklam a kampaní. To, že průběh životního cyklu není nezvratný, dokazuje existence tří možných scénářů vývoje, následujícího po stagnační fázi (stabilizace, omlazení či pokles).

8. Rozměry „udržitelnosti“ cestovního ruchu

Dosažení udržitelného rozvoje závisí na úrovni spolupráce mezi jednotlivými partnery, jejichž krátkodobé priority mohou být rozdílné. Integrace, partnerství a vzájemná koordinace mohou pomoci předcházet konfliktům, nezřídka vyvstávajícím mezi odvětvím cestovního ruchu a dalšími oblastmi místního rozvoje. Proto tzv. „resortismus“ neboli chybějící meziresortní přístup představuje značný problém. Oborová rivalita zbytečně snižuje pozitivní multiplikační efekt cestovního ruchu a zároveň zvyšuje negativní dopady na prostředí. Udržitelný cestovní ruch je totiž zpravidla interpretován z hlediska určitého resortu, čímž dochází k zúžení problému na jeho ekonomický či ekologický aspekt. Dochází tak k fragmentaci na čtyři základní přístupy k udržitelnému cestovnímu ruchu (Coccosis 1996).

Ekonomicky udržitelný cestovní ruch klade důraz na strategie ústící v posílení a diverzifikaci turistického produktu, zpravidla spočívající v organizačních i technologických změnách a inovacích. Jedná se především o zvyšování kapacity infrastruktury a vylepšování vzhledu destinace.

Ekologicky udržitelný cestovní ruch představuje interpretaci založenou na sociokulturních a politických aspektech ekologie. Jedná se o „konzervacionistický“ přístup, který klade důraz na ochranu přírodních zdrojů a ekosystémů. V rámci řízení rozvojových aktivit životního prostředí jsou podchycovány přijatelné formy cestovního ruchu, které nenarušují či dokonce vhodně doplňují životní prostředí.

Udržitelný turistický rozvoj klade důraz na dlouhodobou životaschopnost aktivit turistického průmyslu, respektuje však nezbytnost chránit určité environmentální aspekty destinace. Ochrana životního prostředí je zde ovšem vnímána z ekonomického hlediska, tedy především jako konkurenční a marketingový nástroj. Jedná se hlavně o opatření zahrnující údržbu a úklid turistických prostranství a památek, regulaci dopravy, zakládání památkových rezervací atd.

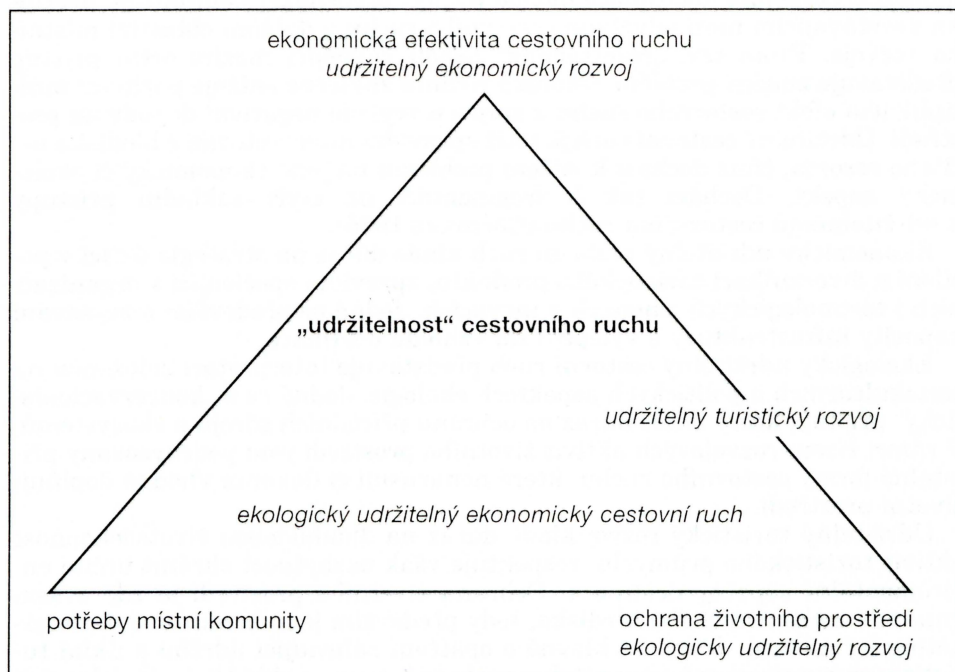
Ekologicky udržitelný ekonomický rozvoj cestovního ruchu lze již označit za skutečně komplexní přístup, neboť tato interpretace připisuje stejný význam jak ochraně životního prostředí, tak ekonomické výkonnosti a sociální rovnosti. Řízení cestovního ruchu je dostatečně provázáno s řízením činností v oblasti životního prostředí.

V abstraktní rovině lze ilustrovat vztahy a souvislosti mezi těmito interpretacemi rozvoje turismu pomocí „trojúhelníku udržitelnosti“ (viz obr. 1).

Jisté problémy vznikají díky specifickému postavení cestovního ruchu v tržním hospodářství, pramenícímu z jeho samotné podstaty. Cestovní ruch totiž sférou svých zájmů spadá stejným dílem do veřejného i soukromého sektoru. Zatímco turistický produkt je na trhu vyhledáván a nabízen soukromými fyzickými i právními subjekty, existují tu nepochybně veřejné zájmy spojené se vzhledem a image destinace, s intenzitou využívání veřejných prostranství, zachování různých zvyků a tradic.

Další problém vyvstává z časové a prostorové koncentrace turistických aktivit. Sezónnost způsobuje životnímu prostředí nežádoucí efekty jako jsou dopravní kongesce, přelidnění nejnavštěvovanějších prostor v průběhu hlavní sezóny, problémy v zásobování, „turistická inflace“, sezónnost zaměstnanosti atd. Prostorová koncentrace je umocněna faktem, že míra soustředění turistických aktivit do určitých míst je větší než míra koncentrace turistických atraktivit.

Oba tyto problémy lze částečně řešit systematickou a cílenou propagací méně známých míst, dále vývojem mimosezónních produktů a alternativních tras včetně sestavení nabídky odpůrných programů. Úspěšnost řešení těchto problémů je nesporně zájmem jak místních obyvatel, tak podnikatelů i návštěvníků. Rozdíl však spočívá v časovém horizontu, příslušném pro každého z těchto tří aktérů.

Obr.1 – Interpretace „udržitelného“ cestovního ruchu. Zdroj: volně podle Coccossis (1996).

V případě místního obyvatele se jedná o řádově desítky let, kdežto politiky místních úředníků se zpravidla drží mantinelů volebních období. Podnikatelé plánují své aktivity zejména v horizontu účetního období, protože s narůstající dlouhodobostí akce se zvyšuje nejistota návratnosti vložených prostředků. Sklony ke krátkozrakému přístupu mívají zpravidla turisté, kteří se v destinaci nezdržují déle než několik dnů až týdnů. U výletníků se časový horizont ještě snižuje, neboť jejich pobyt v destinaci nepřesahuje horizont několika hodin.

Na druhé straně je pochopitelné, že si návštěvníci nechtějí kazit svou dovolenou zkoumáním a úvahami nad reálným životem, problémy a potřebami lidí žijících v destinaci. Najdou se ovšem i návštěvníci, kterým už standardní turistická nabídka zevšedněla a vyhledávají ojedinělé prostředí a zážitky. Návštěvníci individualistického typu vyhledávají autenticitu, která vzniká po staletí, a jsou ochotni za ni dobře platit.

Finanční přínos se postupně dostává na nejvyšší příčky žebříčku hodnot a autenticita žádaným obchodním artiklem. Tím však návštěvníci spolu s místními podnikateli dokáží *genius loci* zlikvidovat (zkonsumovat!) během několika měsíců. Zůstává tedy otázkou, zda individualistický návštěvník, razící nové, nestandardní alternativy ke konzumnímu, standardnímu turismu, neznamena pro destinaci dokonce větší nebezpečí než klasický masový návštěvník. Nekonvenční návštěvník totiž vyslapává cestu návštěvníkům konvenčním, zvláště pokud zážitky ze svých „nekonvenčních“ cest náležitě prodá v médiích a zpopularizuje jejich uvedením v „nekonvenčních“ průvodcích. Záleží tedy především na tom, čím je návštěvník a co očekává od místa v průvodcích zpravidla necitovaného a od komunity zatím nezkažené cestovním ruchem. Mohou převládat motivy jako sebepotvrzení, seberealizace, určitý exhibicionismus či přesycenost standardní nabídkou, která vede k vyhledávání senzací a extrémních zážitků. Pak se jedná o iracionální zvyšování vlastních potřeb a převážně sobeckou motivaci. Ohleduplným (inteligentním) návštěvníkem je naopak ten, jehož motivací k alternativnímu provozování cestovního ruchu je pochopení a přijetí odpovědnosti za vlastní jednání i během „nejkrásnějších týdnů v roce“.

9. Současná situace v České republice

Přestože záporné dopady rozvoje cestovního ruchu nepředstavují v případě České republiky zásadní ohrožení socioekonomického či přírodního prostředí, lze již v rámci některých lidských aktivit nebo v konkrétních lokalitách pozorovat proces nepříznivého působení vlivů souvisejících s cestovním ruchem.

Zvláště zranitelnými oblastmi vzhledem k turistické zátěži jsou nejen v České republice příhraniční mikroregiony. Nepříznivou demografickou charakteristiku zde představuje nízká zakořeněnost obyvatel, neboť většina z nich se do těchto oblastí přistěhovala až po druhé světové válce. Historický vývoj – kolonizace příhraničních oblastí německým obyvatelstvem od 14. století a pomnichovská okupace s odsunem českého obyvatelstva způsobily, že určité oblasti českého pohraničí až do poválečného období osídlovala komunita převážně německá. Tato diskontinuita osídlení českou národností zvyšuje křehkost sociální struktury a pravděpodobnost postupné ztráty identity či pocit sounáležitosti s lokalitou. S touto skutečností souvisí další charakteristický prvek české pohraniční oblasti a tím je relativně vysoká míra amenitní migrace, tedy přistěhovalectví motivovaného příjemným prostředím, jeho kul-

turními i přírodními hodnotami. To znamená příliv trvalých i přechodných obyvatel se silným citovým vztahem k lokalitě a jejímu životnímu prostředí. V případě zahraničních imigrantů a reemigrantů se nezdá, že se jedná o přistěhovače, kteří disponují prostředky nezbytnými k opravě či údržbě historicky cenných objektů.

Množství rozvojových příležitostí a impulsů v České republice, jež se po skončení „sametové revoluce“ začaly objevovat, s sebou přináší zákonitě i spoustu více či méně skrytých rizik. Tato potenciální ohrožení nebývají zpravidla v počátečních fázích životního cyklu turistické destinace zohledňována a jinak tomu nebylo ani v případě České republiky. Obecně se jedná o zvýšenou zranitelnost sociokulturní struktury místní komunity a jejího životního prostředí, neboť obojí je cestovním ruchem pozvolna konzumováno, a to bez znalosti, natožpak respektování mezi reprodukcí a autoregulační schopnosti křehkého systému. Unikátní kulturní či přírodní atmosféra dané lokality bývá zpravidla ohrožena počtem a požadavky návštěvníků. Postupně tak může dojít k nadměrné komercializaci turistické destinace. Na druhou stranu hrozí konzervace místa do té míry, že se stane turistickým skanzenem, tedy jakousi Potěmkinovou vesničkou, za jejímiž kulisami chybí reálný život. V obou možných případech lokalita ztrácí svou původní obytnou funkci a začíná se orientovat především na potřeby návštěvníků. Už dnes je poměr počtu obchůdků s běžnými potravinami ku počtu zlatnictví a obchodů se suvenýry v mnohých turisticky exponovaných místech značně varující. Průběh hlavní sezóny se zpravidla vyznačuje „turistickou inflací“, tedy růstem cenové hladiny, způsobeným zvýšenou poptávkou ze strany návštěvníků. Rezidenti mají sklon ke stěhování se z míst, které jsou návštěvníky nejvyhledávanější, právě z důvodu sezónního přelidňování a inflace. Alternativně může docházet i k hodnotové přeorientaci nebo úplnému rozpadu hodnotové hierarchie, poklesu morálního vědomí, významu etických i estetických hodnot. Dochází pak k pozvolnému vykořenění, ztrátě identity a zeslabení či narušení citových vazeb k místním přírodním i kulturním hodnotám. I odtud pramení zvýšená nevědomost ze strany rezidentů k nenávratnému fyzickému poškození autenticity památek či krajinných prvků díky rozvoji nejen cestovního ruchu.

Výše zmíněné negativní vlivy rozvoje cestovního ruchu se v České republice již do jisté míry v určitých turisticky zatížených lokalitách a obdobích (sezóně) začínají projevovat, existují však nástroje pro jejich alespoň částečnou kontrolu a regulaci. V první řadě je nutné daná obec identifikovat a poté vytvořit co nejefektivnější regulační mechanismus, vycházející nejen ze striktního uplatňování národní i místní legislativy, ale i ze stimulačního systému odměn a sankcí a především z dlouhodobého působení v oblasti výchovy a vzdělávání. Protože značné procento negativních jevů fyzického charakteru, spojených s rozvojem cestovního ruchu, má výrazné dopady na životní prostředí, je nezbytné věnovat dostatečnou pozornost vypracování kontrolních mechanismů v rámci tvorby územního plánu lokality.

V České republice zatím bohužel nelze o systematickém přístupu k plánování a regulaci cestovního ruchu mluvit. Na národní úrovni se snahy o regulaci cestovního ruchu omezily na poměrně vágní a legislativně bezzubé dokumenty: Koncepte státní politiky cestovního ruchu, regionální strategické a operační plány, sektorové plány, z hlediska podmínek České republiky nedomyšlená podpora agroturismu v rámci Programu obnovy venkova a z hlediska praktického využití nedotažená kategorizace chráněných území ve vztahu k plánování únosného zatížení území turistickými aktivitami. Doposud jediným legislativním počinem v oblasti regulace aktivit cestovního ruchu bylo

vydání tzv. „malého zákona cestovního ruchu“ č. 159/99 Sb.⁷, který se ovšem omezuje na ošetření komerčních aspektů turismu v České republice. Regulace či kontrolní mechanismus aspektů životního prostředí však zatím zákonně ošetřeny nejsou. Značný potenciální přínos pro regionální i místní rozvoj cestovního ruchu představuje Státní program podpory cestovního ruchu⁸. Na lokální úrovni lze vyzorovat několik více či méně kvalifikovaných pokusů o strategické plánování cestovního ruchu, jedná se však o projekty spíše ojedinělé a značně roztržité, bez výraznější snahy o sjednocení terminologie, metodiky a především věcného obsahu strategického plánování.

Dotazníkové průzkumy návštěvníků jsou v České republice prováděny v rámci činnosti České centrály cestovního ruchu, šetření rezidentů turisticky zatížených lokalit jsou však naprosto ojedinělými, nesystematickými a nárazovými aktivitami hrstky obcí, a to zpravidla v rámci nějaké výzkumné či studentské práce. V rámci dotazníku, který bude určen místním obyvatelům, bude vhodné vyčlenit dostatek prostoru pro zjišťování postojů a názorů obyvatel výhradně na dopady cestovního ruchu. Řízené rozhovory s klíčovými osobnostmi a představiteli nejdůležitějších institucí, spolků a podniků by byly také cenným přínosem pro zpracování analýzy současného stavu ohledně „udržitelnosti rozvoje“ cestovního ruchu v daných lokalitách.

10. Závěr

Cestovní ruch má v dlouhodobém časovém horizontu výrazný a komplexní vliv na místní komunitu a přírodní zdroje, které tvoří vedle odpovídající infrastruktury základní předpoklady jeho realizace. Optimalizace vlivu cestovního ruchu na široce chápané životní prostředí tedy představuje základní podmínku pro jeho dlouhodobě „udržitelný rozvoj“. Účinné nástroje optimalizace musí být komplexní a dlouhodobě působící a vyžadují aktivní zapojení místní komunity, monitorování environmentálních dopadů cestovního ruchu, stanovení únosné kapacity území z hlediska zatížení cestovním ruchem, koordinaci činností mezi sektory životního prostředí, místního rozvoje, kultury i dopravy na lokální, regionální a národní úrovni. Zatím nedoceněný nástroj dlouhodobého plánování vývoje cestovního ruchu představuje model životního cyklu destinace.

V příspěvku provedený přehled a rozbor environmentálních aspektů cestovního ruchu může být využit jako teoretické východisko a inspirace pro praktické činnosti, jakými jsou výuka cestovního ruchu, příprava strategických programů, rozvojových plánů a regulačních mechanismů cestovního ruchu na různých úrovních veřejné správy.

---

⁷ Zákon č.159/1999 Sb. ze dne 30. června 1999 o některých podmínkách podnikání v oblasti cestovního ruchu a o změně zákona č.40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

⁸ Autorka vychází z Návrhu Státního programu podpory cestovního ruchu, který byl předložen 13. 6. 2000 pro poradu ministra MMR jako náhradní řešení úkolu uloženého usnesením vlády č.660 ze dne 28. 6. 1999 (legislativní úkol č. 5) a v souvislosti s návrhem Strategie regionálního rozvoje ČR, kterou vzala vláda na vědomí dne 14. 7. 1999 usnesením č. 713.

Literatura:

- WCED (1987): *Our Common Future*. World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, Oxford.
- BUTLER, R. W. (1980): The Concept of a Tourism Area Cycle of Evolution: Implication for Management of Resources. *Canadian Geographer*, 24, s. 5-12.
- COCCOSSIS, H. (1996): Tourism and Sustainability: Perspectives and Implications. In: Priestley, G. K.; Edwards, J. A. and Coccossis, H. (eds.): *Sustainable Tourism? European Experiences*. CAB International, Wallingford, s. 10.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1992): *Towards Sustainability, A European Community Programme of Policy and Action in Relation to the Environment and Sustainable Development*. Bruxel.
- PÁSKOVÁ, M. (1999): Negative Impacts of Tourism and Sustainable Tourism as an Alternative for Regional Development. In: *Regional Prosperity and Sustainability. Proceedings of the 3rd Moravian Geographical Conference CONGEO '99*. Slavkov u Brna, s. 155-167.
- PÁSKOVÁ, M. (2001): Regulace cestovního ruchu coby výzva pro strategické plánování komunit. In: *Konference Tvář krajiny, diskusní příspěvek v panelu „Krajina v ohrožení“*. V tisku.
- SEATON, A. V., BENNET, M. M. (1996): *The Marketing of Tourism Products: Concepts, Issues and cases*. International Thomson Business Press, London, Boston, s. 125.
- SNOWDON, P.; SLEE, B., FARR, H. (2000) : *The Economic Impacts of Different Types of Tourism in Upland and Mountain Areas of Europe*. In: Godde, P. M, Price, M. F., Zimmermann, F. M. (eds.): *Tourism and Development in Mountain Regions*. CAB International, Wallingford, s. 144.
- WTO (1992): *Core Indicators of Sustainable Tourism Plus Site-Specific Indicators*. Madrid.
- ZELENKA, J., PÁSKOVÁ, M. (2001): *Výkladový slovník cestovního ruchu*. Ministerstvo pro místní rozvoj, v tisku.

S u m m a r y

SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT

Apart from the obvious and visible positive effects on the local economy, tourism contributes to the natural and human environment changes in the respective locality. Because of the multidimensional character and the complexity of the tourism phenomenon, a multidisciplinary comprehensive planning approach towards the local tourism development should be applied. An economically sustainable tourism sector depends on an environmentally sustainable development that incorporates both the short-term and the long-term management. If tourism incomes are to be increased, the quality of the environment has to be maintained. This goal will be achieved only if this industry is developed according to the principles of sustainable development.

The definition of sustainable development is given by in the World Commission Environment and Development (WCED 1987) in a document called *Our common future*: „Development which meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs“. It is only when the interrelationship between the human activity and the environment is considered, and the growth limitations imposed by the carrying capacity of the environment are recognized that sustainable development will be possible. Each sector depends on the carrying capacity of the environment, not in isolation but also in terms of their mutual interaction. The sustainable development depends on an increased co-operation between different partners who may have different short-term priorities. For example, integration and partnership would help to prevent the kind of conflicts that arise between the tourism and other sectors.

The concept of sustainable tourism was developed in the Alpine region by academics, conservationists and tourist professionals. Other adjectives used for this type of tourism are green, responsible, alternative, soft etc. It was developed as a solution to the pressing problems of mass tourism in the Alps and the Mediterranean. It can be described as a system of long-term tourism planning which is friendly towards the long-term well being of communities and habitats, the visitors, and the tourist industry. This triangular

relationship between these three subjects is especially focused on the tourism local (regional) development. In the unplanned mass tourism, industry just dominates the decision-making. The singular domination of industry, at the expense of other critical actors, corresponds to the „resort life cycle“ theory (see Butler 1980) which explains that each destination has a finite life because of eventual overcrowding and deterioration of the given locality. This sustainability concept gives power and knowledge respectively to each party, resulting in a careful, slow optimization of each other's aims.

Recognition of the growth limits is based on the mentioned carrying capacity of each region or locality which should be determined by an interdisciplinary team of experts with a high level of knowledge of the given region or locality. In terms of specific methods, the World Tourism Organization set up in 1992 an International Working Group on Indicators of Sustainable Tourism. It reported to the WTO's Environment Committee a proposal of a series of measures and indicators of sustainability (see WTO 1992), including warning indicators, stress indicators, measures of tourism activities impact and destination attractiveness indices. Collaborative research with WTO and application of the proposed indicators with the simultaneous consideration of the life cycle theory should provide the necessary basis for the subsequent design and implementation of guidelines for decisions on sustainable management and control policies. It would help also to protect the authenticity and the genius loci of the given locality.

The important contribution of long-term local (regional) tourism development cannot be taken for granted, on the contrary, this process has to be carefully managed and regulated. The key principle of the tourism development consists in consideration of all dimensions and interactions of the tourism system. Since the tourist product consists largely in cultural and natural resources e.g. external assets, which are not private ownership of the tour-operators, some limits are to be set to the unconstrained access. After all, leaving tourism solely to the laissez-faire forces could result in a certain form of cannibalism.

Fig. 1 – Interpretation of sustainable tourism. Source: freely after Coccossis (1996)

(Pracoviště autorky: autorka je postgraduální studentkou katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity, Albertov 6, 128 43 Praha.)

Do redakce došlo 26. 10. 2000